

Kívül: Egregio domino Balthasari Koncz de Nagy-Solymos. Salisfodinae Sófalviensis praefecto etc. Domino et fratri longe colendo.

(Eredetije jelz. nélk. a gr. Teleki-nemzetség marosvásárhelyi levéltárának Simén levelei között.)

Közli: Ifj. D. BIÁS ISTVÁN.

Dr. Martineau.

Manchester, 1907. május hó.

A XIX. évszáz büszkeségét, dr. Martineaut, a bölesészt, valóságos gondolkozót és író az angolok a hálás megemlékezésnek újabb jelével tisztelék meg. Születése helyén, Norwichban, emléképiület emelnek, a melynek alapkövét április 20.-án tették le szép ünnepség keretében. Hogy a közelmúlt legnagyobb unitáriusának munkái még népszerűbbekké legyenek, újabban munkáit bámulatos olvasó kötetekben adja ki a Brit és Külföldi Unitárius Társulat. (Pld. Török-évek keresztényi életre. 22 gyönyörű beszéd, 288 old. szép nyomás, 60 fillér.) Mig e művek a magyar unitáriusok kiadásában magyar nyelven is meg nem jelennek, mint Channing munkáinak méltó társai, nem ismerjük eléggé a dr. Martineau nevét. Az említett alkalomból az „Inquirer“-ben egy közlemény jelent meg „Az unitáriusok vallása“ James Martineau 1805—1900. czimmel. Mint-hogy a czikk névtelen írója a Martineau nézeteit és munkáit írójuk saját szavainak idézeteivel mutatja be, nem lesz érdektelen nekünk sem néhány gondolatot a bölesész saját mondataiban olvasnunk.

„Bárki, a ki megérteni akarja a Martineau vallását, olvassa az ő beszédeit. Olvassa az első kötetben „Az Isten körülöttünk“ czimű beszédét, napjaink gondolkozásának az isteni immanentiát illető szempontjából s gondolja meg, hogy ez 1843-ban jelent meg. „Az önmegadás igazi, természetes nyelve beszél a zsoltáriró költészetéből és Jézus imáiból: hirdeti az isteni léleknek az emberivel való élő kapcsolatát, az ő természetének a miénkkel s a miénknek az övével való mysticus közlekedését“. Ez volt a vallás, mit Martineau gondolt „az Isteni és emberi léleknek egymásközti öntudatos érintkezése“, „az Isten és lélek közötti szent viszony“.

Mikor 1857-ben Londonba való átmenetelekor búcsút mondott liverpooli gyülekezetének, a melynek 25 évig volt lelkesze, így szólt: „A mi áthatotta közöttetek való egész küldetésemet és mun-

kámat, az az Isten és emberiség élő egységében való mély hit volt . . . Mi sinylődünk mint foglyok, míg rá nem akadunk a természetfölötti életnek amaz érájára, a melyet Ő él örökké; egy szent szomj éget, míg meg nem találjuk az ő szeretetének folyó vizeit; reá, közvetlenül; reá, személyesen; reá, a nap zajában és szemtől-szembe az éjben; reá, a kísértésekben, nem mint egy nagy gondolatra, hanem mint Mindenhatóra; reá, a ki megöntözi a szomju sziveket és reményt küld a bánatosnak; reá, a ki mindenkor és mindenütt él mint egy szent bizalom, egyedül reá van szükségünk, hogy megtaláljuk lelkiünk nyugalmát és mint vadak vándorlunk mindaddig, míg meg nem találjuk őt. Nem kell messze mennünk a nyugalom e pontjáért; sőt csak haza kell térnünk, hinnünk kell azt, a mi legegyszerűbb a mi szivünkben és legnagyobb Jézus szavaiban . . . Csak azon egyszerü hithez, a mely jön, de nem tudjuk honnan; a lelkiismeretnek azon komor sejtelmeihez, a melyek döntő tekintélyvel uralkodnak felettünk, egy mindenekfelett uralkodó végtelennek titokzatos érzetéhez, a mely az alsóbb természetünk által alkotott felhőket eltakarítja s helyet ad a világosság behatolásának, sőt az érdeknélküli szeretetnek egyszerü sugalmához, az önáldozat hívó szózatához, a nemes és szép tiszteléséhez, — mik ezek, ha nem Isten bennünk lakó életének fölébresztői, lelkének mozgása a rezgő húrokon? Így jelenti ki magát az *egyéni léleknek* saját legmagasabb önkéntes sugalmaiban és a kik ezekkel hűségesen bánnak, azoknak mindig egy más ajándékot, egy további belátást ad a szellemi világba. *Az emberiséghez* ő jön a lelkeknek azon nemes együtt-érzésében, a mely az igazi hősiesség és szentség jelenlétében kel életre, alkotja az egyes korok vezéreszméjét és a történelem hatalmát, erejét. Egész természeti, egyéni és társadalmi életünkön átszövődik a természetfeletti: az ég eszményi színei rávetődnek tapasztalatunk tárgyaira, hogy átalakítsák azokat. Bennünk mindamellett egy állandó küzdelem foly a kettő között. Krisztusban egyedül teljes az emberi és isteni kibékítése és a különböző elemekből álló természetek közül az alsóbb enged, mint egy fogoly és az benne teljesen el van foglalva a felsőbb által. Ez egyszer volt az isteni eszmény tisztán megvalósítva. De ugyanaz a két természet találkozik mindnyájunkban és ő csupán egy példája az Isten és emberiség élő és állandó egysége folytonos bizonyágtételének“.

Közel 40 évvel később (1895., április) Balfour könyvére: „A hit alapjai“-ra vonatkozólag írja:

„Nem igaz fogalom-e ez, hogy mi látjuk Jézus szellemében az isteni szellem lényegét, a melyet ő szeret és kíván, hogy lásson bennünk; vagy éppen egy tárgy hajthatósága, egy teremtmény engedelmessége s nem gyermeki ragaszkodás, önmehtagadás és minden igaz indulatért való lelkesedés-e az, a melyek a világok erkölcesstanát kell, hogy mindörökre alkossák? Jézus világossá tevén előttiünk saját személye által ez Istennel való egylényegűségünket, csupán az ő saját egyéniségének igaz voltát mutatta-e nekünk? Ellenkezőleg s éppen ezért áll ő mint az emberiség szellemi vezére és a mit tényleg állítunk róla, az minden esetben állítható. Az ő földi életének ez a magyarázata, a neki tulajdonított isteni lényegét a mi természetünkbe is mint testvéreibe átviszi. Tőle, mint a mi képviselőnkől, tanuljuk meg a mi hivatásunkat és látjuk általa Isten gyermekeivé való fogadtatásunkat. Az incarnatio így kiterjesztve Jézus személyéről az emberi természetre találóan nevezhető „a kijelentett vallások fő titkának“.

Dr. Martineau 90 éves volt, mikor e szavakat írta. Ugyanez a gondolat van kifejezve egy, a tanítványaihoz intézett beszédében: „Az újabb theologia vesztesége és nyeresége“ ezimel 1881-ben. Ebben beszélvén Jézusról, mint „az isteni emberiségnek fejéről“ és ismét mint „egyszerűen az emberiség isteni virágáról, viritva a szellemi haladás nyomában --- az Istenben való életnek lehető megvalósításáról“ ezt mondja:

„Igy a mi magatartásunk a szentírással szemben ugyanaz lesz, a mely hosszú időn át volt a quekereké, mely szerint Isten lelke, a mely régen a szentség elemeit tette le a biblia leveleire, örökre él és munkál az emberi lélekben, újítván az isteni igazság világosságát, élesztvén örökös lelkesedést; így tehát a pünköszt napja sohasem fog elmulni és még mindig van egy tüzes nyelv minden apostol számára“.

És ismét, beszélvén a szellemi hitnek önmagát bizonyító hatalmáról, mondja:

„Minél közelebb tartunk az emberi élet egyszerűségéhez, az emberi tapasztalat jelentéseihez, az emberi kötelesség és sugalom mélységéhez, annál közelebb állunk Istenhez és emberhez és annál kevésbé érezzük elszakítva magunkat e földi pályán az égtől. Az ifjú korban ha valamikor egy „komoly hivatást“ érzünk, az a leg-
elemibb vallásos igazság, a mely lelkünket elbájolja. Ki tudja valaha elfelejteni a gyönyörű és fenséges éveket, midőn az élő Isten tény-

leges hatása, — ugyanazon Istené, a ki a Gethsemane és Kálvária kiáltásait hallotta — midőn a belső törvény szentsége a dicsőség özönében áradott szét a lelken és terjedt szét a belső világban, midőn eldobta a hiábavaló ábrándokat, istenibb szellemmel világítván meg azt? A férfikor nyugtalan értelmi világa eldobhatja ezeket, mint elmékedéseket, adhat hozzájuk és elvehet belőlük, vagy valamely rendszernek művészi vásznába szóheti be azokat. De az öreg korban, midőn a vég közelebb-közelebb jön, mi ismét amaz egyszerű igazságokon és hiten pihenünk, a különbség csupán az, hogy teljesebb belső tanúsággal és több lelki nyugalommal. És így az est fénye ugyanaz, mint a reggelé és a leggyöngédebb szépséget árasztja szét még egyszer világunkon“.

Dr. Martineau utolsó nagy műve „A tekintély helye a vallásban“, 1890. Mint a „Türekvések“-nek (1843-ban) a kezdetén monddta: „Mindent, a mit hiszünk magunkon kívül, először magunkban érezzük és ez, hogy mi hiszünk Istenben, egyedül elegendő bizonyítéka természetünk fönségének és csodálatosságának, mert tisztán véges lény, lehetetlenség, hogy higgyen a végtelenben“, úgy mondja „A tekintély helye“ cz. mű végén:

„Magában az emberi lélek alkatában van gondoskodás az Isten közvetlen felfogása számára. De gyakran haladunk át a lelkiismeret változatos fényében és árnyékában és „nem ismerjük fel, hogy ki ő“; nem, a mig nem látjuk egy másik győzelemben, a mely megszégyenit saját fogyatkozásunkért és igazi hősiességért vagy szent-ségért való lelkesedés ragad magával és jön az igazság tekintélye, a szentség szépsége minékünk, mint egy figyelmeztetés a valódi istenire. Az igazaknak haladása az ők különböző fokain úgy tünnek fel nekünk, mint igazi angyalok járása a földtől az égig érő létrán. És ha a názárethi Jézus lelkének kiválósága által a szentek fejlődésének helyét foglalja el és a tiszta vallásos élet milyenségét állítja előnkbe, ő az által az emberi lélek legmagasabb képességeit és az Isten és ember közti rendes közlekedéstől való függését jelenti ki“.

Ezekhez még hozzáadhatjuk a következőket egy 1885-ben T. J. H. Huttonhoz küldött leveléből, midőn a 80 éves Martineau a tényleges tanári munkától visszavonult: „Az isteni élet a hozzánk való viszonyban, emberi természetünkhöz hasonlóan, kettős formában jelentkezik. Természetes, a mennyiben mi egy meghatározott rendszernek és egy szükségszerű törvénynek alávetett teremtmények

vagyunk; természetfeletti, a mennyiben szellemi tehetségekkel és sejtelmekkel vagyunk felruházva, nyitva az ő szabad fensőbbségének és annak irányítása alatt saját felelősségteljes belátásunknak. A léleknek az ő lelkével való e közvetlen közlekedéséből, a melynek kiinduló pontja mindig ő nála és a felelet minálunk van, egy lélek sines kizárva; valamint a lelkiismeret küzdelmeiben, a magasabb eszmények csendes hajnalában, a hívő és szent életének számtalan tapasztalataiban, ép' úgy a szégyen és lelkifurdalás borzasztó intelmeiben az isteni szeretet vádját érezzük közvetlenül irányítva az egyénnek és kísérve akarátának minden fordulatát. Minthogy minden vallás ez isteni viszonyon épül fel, minden vallás természetfeletti és minden lélekben, a mely nem sülyedt a tisztán természeti ember rabszolgaságába, ott van az Isten, a ki tudtunkra adja jelenlétét. De az Isten és az emberi lélek közötti viszony közelsége és ereje igen különböző lehet; a szentek és próféták, a kikben e viszony magasabb foka mutatkozik, ők azok a dicső segédei Istennek, a kik a fel nem ébredt természetek elsötétült ablakainak megvilágítására és kinyitására küldetnek. Az inspiratiók birodalmának feje, a ki egyedül áll annak egokig érő ormán, a kinek fiui akarata azonos a végtelen Atya tökéletességével, Jézus Krisztus az isteni szeretet erkölcsi megtestesülése. A természetfölöttinek a keresztény vallásban való e megerősítése nem nyer semmit a szüztől való fogantatás által és úgy érzem, hogy nem veszít semmit a halhatatlanság azon tana által, a mely a testi feltámadást elveti. Én a helyett, hogy Krisztus életéből a természeti elemeket eltávolítanám, inkább külsők helyett bensőkké teszem és egy kis mértékben kiterjesztvén azt az emberiség egész családjára, hasonlónvá teszem az embert hozzá s ez összhang által egygyé Istennel“.

És végre e sorok 1895-ben Professor William Knightnak küldött leveléből, a melyben Martineau fogadván a 90. születési éve alkalmával való üdvözlötet, mint vallástaniót, így jellemezte saját munkáját:

„A mit elhagytunk, az történeti hagyomány, gondos kutatás által elseperve az eredettől; a mit fentartottunk, az a lelkiismeret tanúsítása szerint való élő és jelen viszony az isteni és emberi lélek között, a melyet újra feltalálunk és megismerünk a maga teljességében, Krisztusnak, a mi fejünknek személyében. Röviden, az én életem felelősségteljes éveinek valóságos irányító, bár aligha üntudatos célja volt a vallás kiegészítése egyenesen az Isten és lélek közötti közvetlen közlekedésből, mert a vallás másfelől a

tizennyolcz évszáz előtti kelet névtelen hagyományából volt csinálva. A mennyiben e munkám egyoldalú volt, szélesebb és mélyebb látókörü tanítók kétségtelenül kijavítják és pótolják. Én áldom Istene-met, ha életem napjait hasznos munkára fordithattam“.

KISS SÁNDOR.

Unitárius rationalismus.¹

Az a könyv, melyet a következőkben ismertetni szándékozunk, első sorban az angol-amerikai unitarismus, második sorban a német rationalismus ellen van írva. A két irányzatot a szerző lényegében egynek veszi. Bosszantja a szerzőt annak szemlélése, hogy a tübingeni iskola és Strauss által megkezdett kritikai irány ma már szinte egyedül uralkodóvá lett s a nagyhírű Pfleiderer a maga munkáival, eredményeivel az unitarismus malmára hajtja a vizet. Bosszantja az is, hogy az amerikai Wendte, Hedge oly vérmes reményeket táplálnak vallásuk jövőjét illetőleg. Minket magyar unitáriusokat egyetlenegy helyt említ (19. l.), ott is olyan sajnálkozó lenézéssel. De hát ez minket nem térít el attól a szándékunktól, hogy e könyv tartalmát olvasóinkkal megismertessük.

Nem olvastam olyan könyvet, mely annyira tele volna az unitárius vallásra szórt dicséretekkel és gyalázzal, mint ez. A szerző nem ütközik meg azon, hogy egy lélekzettel életet és halált lehel arra a vallásra, a melynek terjedése, reményei és kilátásai őt — ha titkolni akarná és szeretné is — végtelenül bosszantják. Bántja, hogy Zech áttért az unitárius vallásra s hiveket akar toborzani. Példája — ugymond — „nem utánzásra méltó“ s ez az egyik főoka, hogy állást foglal az unitarismus ellen. Általában a vallási meggyőződés forrongását, tisztulását nem jó szemmel nézi s hivatkozik is arra, hogy Jézus is elítélte. Reinhardt — úgy látszik — még nem izelte meg a tudás fájának gyümölcsét s nem részesült a léleknek ama gyönyörűségében, a melylyel a szabad kutatás nyomán meg-megvillanó meggyőződés jár. Előszavában erősen bizonyítgatja, hogy ő nem tartozik az egyházi orthodoxiához. El kell himniünk neki, ha mondja; de állítjuk, hogy sok tétele, némely állítása arra mutat, hogy lelke legmélyén nagyon közel áll hozzá.

¹ L. Reinhardt, Unitarischer Rationalismus und praktisches sociales Christenthum. München, 1906.